

Paolo de Marco

Università degli Studi di Palermo

paolo.demarco@unipa.it

La ciutat com a jardí. Elements d'una utopia

Resum: Des dels mites antics fins a les metàfores religioses, la història de la civilització parla de nombrosos jardins admirables per les seues característiques físiques i valors simbòlics subjacents. Aquests jardins no són mers espais d'esbarjo, sinó llocs de la vida humana en tota la seua complexitat, representant llavors la combinació ideal de ciutat i vegetació, home i naturalesa. En el segle XX algunes investigacions i projectes han tractat de materialitzar alternatives a les ciutats actuals basades —de diferents maneres— en l'antic ideal del jardí.

Enfront de la nova emergència d'urbanització de la població mundial, recents polítiques urbanes demostren possibles estratègies per a canviar el destí de la ciutat mitjançant la introducció de la naturalesa en l'espai públic. A més, a partir de l'estudi d'algunes experiències contemporànies és possible reconèixer petjades d'un innovador enfocament orgànic al disseny, la possibilitat d'una coherència espacial i la interdependència arquitectura-naturesa necessària per a la construcció d'un efectiu ecosistema. Un nou paradigma arquitectònic-urbà, una visió holística i interesclar que, finalment, s'enfronte a un horitzó realment sostenible.

Paraules clau: Natura; arquitectura; vegetació; política; salut

The city as a garden. Utopian elements

Abstract: From ancient myths to religious metaphors, the history of civilisation tells of numerous gardens admirable for their physical characteristics and underlying symbolic values. These gardens are not mere recreational spaces, but places of human life in all its complexity, thus representing the ideal combination of city and vegetation, man and nature. In the 20th century, some research and projects have attempted to create alternatives to current cities based - in different ways - on the ancient ideal of the garden.

possible strategies to change the destiny of the city by introducing nature into public space. Furthermore, from the study of some contemporary experiences it is possible to recognise traces of an innovative organic approach to design, the possibility of spatial coherence and the architecture-nature interdependence necessary for the construction of an effective ecosystem. A new architectural-urban paradigm, a holistic and interscalar vision that, finally, faces a truly sustainable horizon.

Keywords: Nature; architecture; vegetation; politics; health

La ciudad como jardín. Elementos de una utopía

Resumen: Desde los mitos antiguos hasta las metáforas religiosas, la historia de la civilización habla de numerosos jardines admirables por sus características físicas y valores simbólicos subyacentes. Estos jardines no son meros espacios de recreo, sino lugares de la vida humana en toda su complejidad, representando entonces la combinación ideal de ciudad y vegetación, hombre y naturaleza. En el siglo XX algunas investigaciones y proyectos han tratado de materializar alternativas a las ciudades actuales basadas - de diferentes maneras - en el antiguo ideal del jardín.

Frente a la nueva emergencia de urbanización de la población mundial, recientes políticas urbanas

demuestran posibles estrategias para cambiar el destino de la ciudad mediante la introducción de la naturaleza en el espacio público. Además, a partir del estudio de algunas experiencias contemporáneas es posible reconocer huellas de un innovador enfoque orgánico al diseño, la posibilidad de una coherencia espacial y la interdependencia arquitectura-naturaleza necesaria para la construcción de un efectivo ecosistema. Un nuevo paradigma arquitectónico-urbano, una visión holística e interescalar que, finalmente, se enfrente a un horizonte realmente sostenible.

Palabras clave: Naturaleza; arquitectura; vegetación; política; salud

La ville en tant que jardin. Éléments d'une utopie

Résumé : Depuis les mythes anciens jusqu'aux métaphores religieuses, l'histoire de la civilisation parle de nombreux jardins admirables à cause de leurs caractéristiques physiques et valeurs symboliques sous-jacentes. Ces jardins-là ne sont pas de simples espaces de détente, mais des endroits de la vie humaine dans toute sa complexité, représentant alors la combinaison idéale de ville et de végétation, d'homme et de nature. Pendant le XXe siècle, certains projets et recherches ont essayé de matérialiser des alternatives aux villes actuelles fondées —de différentes façons— sur l'ancien idéal du jardin. Face à la nouvelle émergence d'urbanisation de la population mondiale, quelques politiques urbaines récentes montrent des possibles

stratégies en vue de changer le destin de la ville moyennant l'introduction de la nature dans l'espace public. D'ailleurs, à partir de l'étude de certaines expériences contemporaines, il est possible de reconnaître les traces d'une approche organique novatrice de dessin, ainsi que la possibilité d'une cohérence spatiale et d'une interdépendance architecture-nature nécessaire pour la construction d'un écosystème effectif. Voilà un nouveau paradigme architectural-urbain, une vision holistique et intercalaire qui, finalement, puisse faire face à un horizon réellement durable.

Mots-clés : Nature ; architecture ; végétation ; politique ; santé

L'ideal oblidat

En el pensament de l'home, el món natural sempre ha representat una espècie de condició desconeguda i indesxifrable, però també, simultàniament, un sistema harmònic al qual l'home mateix ha aspirat a través de formes i pràctiques. Des dels mites antics fins a les metàfores religioses, la història de la civilització parla de nombrosos i diferents jardins (reals o ideals) admirables per les seues característiques físiques i valors simbòlics subjacents. Aquests jardins no són mers espais d'esbarjo, sinó llocs de la vida humana en tota la seua complexitat, representant llavors la combinació ideal de ciutat i vegetació, home i naturalesa. El Jardí de l'Edèn, per exemple, és el lloc sagrat i simbòlic que representa directament la Creació, en el qual viu l'ésser humà i al qual ha de cuidar; endins, doncs, els arbres ofereixen fruits capaços de donar "coneixement" i "vida."^{1,2} Així mateix, sembla que la llarguíssima història de Jericó – sovint considerada la ciutat més antiga del món, fundada fa uns onze mil anys – s'haja desenvolupat entorn d'un jardí-oasi. La ciutat de Babilònia (que va existir fa uns quatre mil anys) era famosa pels seus jardins penjants, on es van cultivar plantes i arbres en terrasses apilades, creant un paisatge exuberant dins de la ciutat.

Inclòses les *polis* gregues es van construir amb un enfocament en la bellesa i l'harmonia amb la naturalesa circumdant. La ciutat d'Atenes comptava amb àmplies àrees verdes, com el Liceu d'Aristòtil, un lloc dedicat a l'activitat física i a l'aprenentatge. El mite de la fundació de la mateixa capital grega (contesa entre Atenea i Posidó) compta que va ser construïda al voltant d'una olivera – un símbol de pau, prosperitat i fertilitat – que la deessa de la saviesa i la guerra va plantar al centre de la ciutat, oferint-lo com a regal als ciutadans. L'olivera proporcionava oli, aliment i fusta, i era tan valuós que les lleis d'Atenes prohibien la seua destrucció, excepte per a fins religiosos o militars. L'economia agrícola i la relació amb la terra van ser també el pressupost per al naixement de Roma, fundada amb el solc d'una arada que Ròmul va traçar al voltant de la futura ciutat, dibuixant els primers contorns de les muralles. En les tradicions orientals i fins hui en

The forgotten ideal

In man's thought, the natural world has always represented a sort of unknown and indecipherable condition, but also, simultaneously, a harmonious system to which man himself has aspired through forms and practices. From ancient myths to religious metaphors, the history of civilization tells of numerous different gardens (real or ideal) admirable for their physical characteristics and underlying symbolic values. These gardens are not mere recreational spaces, but places of human life in all its complexity, thus representing the ideal combination of city and vegetation, man and nature. The Garden of Eden, for example, is the sacred and symbolic place that directly represents Creation, in which human beings live and which they must take care of; inside, then, the trees offer fruits capable of offering "knowledge" and "life."^{1,2} Likewise, it seems that the extensive history of Jericho – often considered the oldest city in the world, founded about eleven thousand years ago – has developed around a garden-oasis. The city of Babylon (which existed about four thousand years ago) was famous for its hanging gardens,

where plants and trees were grown on stacked terraces, creating a lush landscape within the city.

Even the Greek *polis* (cities) were built with an emphasis on beauty and harmony with the surrounding nature. The city of Athens had large green areas, such as Aristotle's Lyceum, a place dedicated to physical activity and learning. The myth of the founding of the Greek capital itself (a contest between Athena and Poseidon) tells that it was built around an olive tree – a symbol of peace, prosperity and fertility – that the goddess of wisdom and war planted in the centre of the city, offering it as a gift to citizens. The olive tree provided oil, food, and wood, and was so valuable that the laws of Athens prohibited its destruction except for religious or military purposes. The agricultural economy and the relationship with the land were also assumed for the birth of Rome, founded with the furrow of a plow that Romulus traced around the future city, drawing the first contours of the walls. In Eastern traditions and until today, the importance of connecting to nature and living in harmony with the environment is highlighted in the Japanese concept of *shinrin-yoku*

dia la importància de connectar-se a la naturalesa i viure en harmonia amb l'entorn es relleva en el concepte japonès de *shinrin-yoku* (森林浴 *bany en el bosc*, és a dir, la pràctica de llargs passejos en el bosc per a rebre beneficis en termes físics i per a millorar l'equilibri psicofísic) i la filosofia xinesa del *feng shui*.

L'antiquíssim ideal de la ciutat construïda com un jardí ha sigut progressivament oblidat al llarg dels segles de desenvolupament urbà, paral·lelament a la gradual erosió dels àmbits de naturalesa "interns" al perímetre de les hodiernes metròpolis, en favor d'un espai mineral i controlable. Si en la cerca d'una relació entre la naturalesa i l'home – i en conseqüència la relació amb l'arquitectura com a activitat humana de modificació de llocs – es radica essencialment el sentit de l'habitar,³ en el context de les teories arquitectòniques, el binomi naturalesa-artifici sovint s'ha interpretat com la proposició conceptual d'una antítesi: d'una banda, la naturalesa és un camp de relacions mòbils on les coses (i els éssers) es transformen continuament; d'altra banda, l'artifici és el context del projecte redreçat a un resultat o a una funció, establert i circumstanciat per a perdurar en el temps. Fins i tot Laugier – rastrejant els arquetips de la disciplina arquitectònica – afirma que l'enginy humà hi ha de per remei a la naturalesa "rude" i "negligent."⁴

A conseqüència d'aquest supòsit, algunes teories distingeixen fins a tres tipus de naturaleses:⁵ la primera naturalesa, incontaminada i primordial, que Ciceró i després Giordano Bruno van definir com *natura naturans*;⁶ la segona naturalesa és la modificació humana del lloc a fins agrícoles i productius,⁷ mentre que la tercera seria el jardí, en aquest cas entès com a espai lúdic sense altres propòsits. En canvi, segons Franco Bevini la invenció del concepte de "naturalesa salvatge" remunta al segle XVIII⁸ (corresponent al *wilderness* de la cultura estatunidenca) i identifica aquella part del món que s'escapa al "disseny cartesià" del domini humà en la modificació del planeta.⁹ La difusió d'aquest concepte, segons l'historiador italià, ha comportat a un creixent desafecte de la cultura occidental de la naturalesa.

(森林浴 – a "bath in the forest" that is, the practice of long walks in the forest to receive benefits in physical terms and to improve psychophysical balance) and the Chinese philosophy of *feng shui*.

The ancient ideal of the city built as a garden has been progressively forgotten over the centuries of urban development, parallel to the gradual erosion of the "internal" areas of nature to the perimeter of today's metropolises, in favour of a mineral and controllable space. If in the search for a relationship between nature and man – and consequently the relationship with architecture as a human activity of modifying places – the meaning of inhabiting,³ is essentially rooted, in the context of architectural theories, the binomial nature- Artifice has often been interpreted as the conceptual proposition of an antithesis: on the one hand, nature is a field of mobile relations where things (and beings) are continually transformed; On the other , artifice is the context of the project aimed at a result or a function, established and circumscribed to last over time. Even Laugier – tracing the archetypes of the architectural discipline – affirms that human

ingenuity has a remedy for "rude" and "negligent" nature.⁴

As a consequence of this assumption, some theories identify up to three types of natures ⁵: the first nature, uncontaminated and primordial, which Cicero and later Giordano Bruno defined as *natura naturans*;⁶ The second nature is the human modification of the place for agricultural and productive purposes,⁷ while the third would be the garden, in this case understood as a recreational space with no other purposes. However, according to Franco Bevini, the invention of the concept of "wild nature" dates back to the 18th century⁸ (corresponding to the wilderness of American culture) and identifies that part of the world that escapes the "Cartesian design" of human domination in the modification of the planet.⁹ The spread of this concept, according to the Italian historian, has led to a growing detachment of Western culture from nature.

Successively, throughout the 20th century, ecological thought spread, which in the American context essentially coincided with the rediscovery of the work *Walden, or Life in the Woods* (1854) by Henry

Successivament, al llarg del segle XX, es difon el pensament ecologista, que en el context estatunidenc coincideix essencialment amb el redescobriment de l'obra *Walden, or Life in the Woods* (1854) d'Henry David Thoreau. El llibre descriu la possibilitat d'una vida amb economia extremadament reduïda - utilitzant l'intercanvi i el reciclatge de materials o l'ús d'elements naturals - com a alternativa a les lògiques del mercat del consum.¹⁰ A Europa, l'origen del pensament ecologista pot potser identificar-se amb Paul Shepard i el seu llibre *Man in the landscape. A Historic view of the Esthetics of Nature* (1967), on l'autor formula una pregunta que hui encara roman valguda: "perquè l'home persisteix a destruir el seu propi hàbitat?".¹¹ Shepard analitza la progressiva modificació del pensament humà que ha anat perdent la seua relació simbiòtica amb la naturalesa, arribant a la seua domesticació i a una pseudo-separació en favor d'un món compost sol d'objectes. El tercer capítol, titulat "The Image of the Garden" es dedica al naixement del jardí a Mesopotàmia, amb el paradís judeocristià (en persa, el terme "paradís" indica precisament el jardí) i a la seua evolució en el món occidental: «la millor comunicació dels homes entre si sobre la naturalesa del món està continguda en l'art del jardí».¹²

Si el mateix concepte de naturalesa, llavors, pot incloure implícitament alguns malentesos, en les últimes dècades s'ha usat el terme *landscape*, que en anglés significa literalment "terres transformades" però que en espanyol es tradueix (no sense controvèrsia) en "paisatge".¹³ A aquest propòsit, Gilles Clément suggereix l'ús del terme "ambient" com a substitutiu més adequat a la nostra interpretació contemporània de naturalesa: si la "naturalesa" té certament un sentit més ampli i l'estatut d'un organisme autònom, la paraula "ambient" ens recorda la relació que l'ésser humà construeix amb la mateixa naturalesa i, més encara, el conjunt que l'home forma amb ella.¹⁴

Aquesta breu introducció és un intent de recordar i recuperar l'antic ideal del jardí, que al llarg dels segles s'ha anat modificant i oblidant.¹⁵ L'assaig, en efecte, aspira a proposar el jardí – entès com a si de la vida, metàfora d'harmonia, lloc unitari de naturalesa i home—¹⁶ com un renovat paradigma arquitectònic-urbà que s'enfronte a un horitzó realment sostenible.

David Thoreau. The book describes the possibility of a life with extremely reduced economy - using the exchange and recycling of materials or the use of natural elements - as an alternative to the logic of the consumer market.¹⁰ In Europe, the origin of ecological thought can perhaps be identified with Paul Shepard and his book *Man in the landscape. A Historic view of the Esthetics of Nature* (1967), where the author asks a question still relevant today: "Why does man persist in destroying his own habitat?"¹¹ Shepard analyses the progressive modification of human thought that has been losing its symbiotic relationship with nature, reaching its domestication and a pseudo-separation in favour of a world composed only of objects. The third chapter, entitled "The Image of the Garden" is dedicated to the birth of the garden in Mesopotamia, with the Judeo-Christian paradise (in Persian, the term "paradise" precisely indicates the garden) and to its evolution in the Western world: "The best Communication of men among themselves about the nature of the world is contained in the art of the garden."¹²

If the very concept of nature, then, can implicitly include some misunderstandings, in recent decades the term *landscape* has been widely used, which in English literally means "transformed lands" but which in Spanish is translated (not without controversy) into "landscape."¹³ In this regard, Gilles Clément suggests the use of the term "environment" as a more appropriate substitute for our contemporary interpretation of nature: if "nature" certainly has a broader meaning and the status of an autonomous organism, the word "environment" recalls the relationship that human beings build with nature itself and, even more so, the ensemble that man forms with it.¹⁴

This brief introduction is an attempt to remember and recover the ancient ideal of the garden, which over the centuries has been modified and forgotten.¹⁵ The essay, in fact, aspires to propose the garden – understood as the bosom of life, a metaphor of harmony, a unitary place of nature and man¹⁶ – as a renewed architectural-urban paradigm that faces a truly sustainable horizon.

Naturalesa i ciutat. Projectes, investigacions i utopies urbanes del segle XX

Tractant de compondre una visió àmplia de les teories sobre la combinació de naturalesa i ciutat – és a dir, de la memòria de la idea primordial de jardí –, en aquest paràgraf es recullen i es descriuen breument algunes posicions ideològiques desenvolupades al voltant del segle XX.

En 1856 es realitza a Nova York un dels majors parcs urbans del món, el *Central Park*, dissenyat per Frederick Law Olmsted en un rectangle de dimensions aproximadament 800 per 4000 metres. L'autor, al seu torn, s'havia format a Europa aprenent indirectament l'ensenyament de Paxton, dels parcs urbans anglesos, i dels arbratges lineals de París. Olmsted construeix altres espais lliures a la mateixa Nova York i en Buffalo, abans d'aconseguir, amb el Emerald Necklace de Boston (1880), el concepte de *Park System*, és a dir, un conjunt de llocs de naturalesa capaços de donar forma a la ciutat sencera, tenint efecte fins i tot en la mobilitat i en el microclima urbà. En una ciutat molt més xicoteta de les metròpolis hodiernes, Olmsted introdueix una innovació capaç d'influenciar les futures teories de planificació.¹⁷

A Europa, la gran crisi de la ciutat comença amb la industrialització i el consegüent procés d'urbanització de bona part de la població. La indústria concentra la mà d'obra en xicotetes àrees, a vegades dins de la mateixa ciutat, en els suburbis o en el camp.¹⁸ Sorgeix la complexa qüestió residencial que va ser objecte de moltes investigacions del Moviment Modern. A partir d'aquests problemes naix - segons Lewis Mumford - una de les dues grans invencions del segle XX, és a dir, la *Garden City*.¹⁹ L'urbanista anglès Sir Ebenezer Howard presenta per primera vegada aquest concepte en el seu llibre de 1898 titulat "Garden cities of To-morrow."²⁰ En les seues pàgines, Howard imagina ciutats que combinaren el millor de la vida urbana i rural, brindant un entorn equilibrat perquè les persones visquen, treballen i gaudisquen del seu entorn natural (Figura 1). Els diagrames de la ciutat jardí tenen un disseny circular per a una superfície de mil hectàrees (amb una població limitada a 32.000 residents), amb grans espais verds en el seu interior (parc

Nature and city. Projects, research and urban utopies of the 20th century

Tractant de compondre una visió àmplia de les teories sobre la combinació de naturalesa i ciutat – és a dir, de la memòria de la idea primordial de jardí –, en aquest paràgraf es recullen i es descriuen breument algunes posicions ideològiques desenvolupades al voltant del segle XX.

En 1856 es realitza a Nova York un dels majors parcs urbans del món, el *Central Park*, dissenyat per Frederick Law Olmsted en un rectangle de dimensions aproximadament 800 per 4000 metres. L'autor, al seu torn, s'havia format a Europa aprenent indirectament l'ensenyament de Paxton, dels parcs urbans anglesos, i dels arbratges lineals de París. Olmsted construeix altres espais lliures a la mateixa Nova York i en Buffalo, abans d'aconseguir, amb el Emerald Necklace de Boston (1880), el concepte de *Park System*, és a dir, un conjunt de llocs de naturalesa capaços de donar forma a la ciutat sencera, tenint efecte fins i tot en la mobilitat i en el microclima urbà.

En una ciutat molt més xicoteta de les metròpolis hodiernes, Olmsted introdueix una innovació capaç d'influenciar les futures teories de planificació.¹⁷

In Europe, the great crisis of the city begins with industrialization and the consequent process of urbanization of a large part of the population. The industry concentrates labour in small areas, sometimes within the city itself, in the suburbs or in the countryside.¹⁸ The complex housing issue arises, which was the subject of many investigations of the Modern Movement. From these problems was born - according to Lewis Mumford - one of the two great inventions of the 20th century, namely the Garden City.¹⁹ The English urban planner Sir Ebenezer Howard first presented this concept in his 1898 book entitled "Garden cities of To-morrow".²⁰

In his pages, Howard imagines cities that combine the best of urban and rural life, providing a balanced environment for people to live, work, and enjoy their natural surroundings (Figure 1). The garden city diagrams have a circular design for an area of one

central, gran avinguda i boulevards) i cinc hectàrees dedicades a l'agricultura al seu voltant (Figura 2). La visió d'Howard és crear ciutats autosuficients, amb una planificació acurada de les àrees residencials, industrials i agrícoles.²¹

L'objectiu és evitar el creixement caòtic de les ciutats existents, on la indústria acapara els espais urbans i crea condicions insalubres per als treballadors. Howard, llavors, cerca promoure una distribució equitativa dels recursos i fomentar una major participació comunitària en la planificació i gestió de la ciutat. Però la ciutat jardí d'Howard és molt més que una ordenació formal i racional dels espais, si no que inclou (i es basa en) una precisa visió de la societat: es calculen els costos de construcció de tots els serveis, escoles i biblioteques, i s'imagina el sistema d'administració posant particular èmfasi en la creació de comunitats iguals i equilibrades, encoratjar la interacció social i promoure el disseny inclusiu, prioritzant el benestar dels seus residents.²² En 1903, aquestes idees s'apliquen a la ciutat jardí de Letchworth al Regne Unit, tenint un impacte significatiu en la teoria i la pràctica de la planificació urbana, tant que aquests principis van ser utilitzats en altres ciutats dels EUA, Austràlia, Alemanya i altres països. Les precises condicions d'equilibri del sistema ideat per Howard, per al qual es requereix una acurada planificació, no obstant això, no podien respondre ràpidament a la gran demanda de residències al Regne Unit. Tanmateix, després de la Segona Guerra Mundial, els principis de la *Garden City* van ser represos pel moviment *New Towns* que, entre altres coses, va contribuir significativament a la descentralització residencial de Londres.²³

En París, Eugène Alfred Hénard es distingeix per algunes intervencions que milloren l'espai públic i la mobilitat i per la seua proposta del boulevard à *redans* (1910, una alternança d'edificis que voregen la calçada i un altre reculat que, per contra, acullen l'espai buit per a la plantació d'arbres).²⁴ En 1908, Jean Claude Nicolas Forestier, segurament inspirat per Olmsted, publica *Grans villes et systems de parcs*, on destaca l'element de les Avingudes-Passeig que garanteix de la continuïtat d'una xarxa d'espais oberts;²⁵ a més, Forestier invoca la necessitat d'aire, llum i verdor per a la ciutat, anticipant en una certa manera alguns conceptes que seran inclosos uns anys més tard en la Carta d'Atenes en 1933.

thousand hectares (with a population limited to 32,000 residents), with large green spaces inside (central park, grand avenue and boulevards) and five hectares dedicated to agriculture. around it (Figure 2). Howard's vision is to create self-sufficient cities, with careful planning of residential, industrial and agricultural areas.²¹

The goal is to prevent the chaotic growth of existing cities, where industry monopolizes urban spaces and creates unhealthy conditions for workers. Howard, then, seeks to promote equitable distribution of resources and encourage greater community participation in city planning and management. But Howard's garden city is much more than a formal and rational arrangement of spaces but includes (and is based on) a precise vision of society: the construction costs of all services, schools and libraries are calculated, and envisions the management system placing particular emphasis on creating fair and balanced communities, encouraging social interaction and promoting inclusive design, prioritizing the well-being of its residents.²² In 1903, these ideas

were applied in the garden city of Letchworth in the United Kingdom, having a significant impact on the theory and practice of urban planning, so much so that these principles were used in other cities in the USA, Australia, Germany and other countries. The precise equilibrium conditions of the system devised by Howard, which required careful planning, however, could not respond quickly to the great demand for residences in the United Kingdom. However, after the Second World War, the principles of the Garden City were taken up by the New Towns movement which, among other things, contributed significantly to the residential decentralization of London.²³

In Paris, Eugène Alfred Hénard is distinguished by some interventions that improve public space and mobility and by his proposal for the boulevard à *redans* (1910, an alternation of buildings that border the road and another setback that, on the other hand, welcome the empty space for tree planting).²⁴ In 1908, Jean Claude Nicolas Forestier, surely inspired by Olmsted, published *Grandes villes et systems de parcs*, where he highlights the element of the Avenues-Promenade

Una important fita en la planificació urbana en la primera meitat del segle XX – segons un concepte de *zoning* que majoritàriament es va difondre en aquells anys i que hui continua vigent en moltes ciutats – arriba amb la *Cité industrielle* de Toni Garnier (1917). El nou model d'organització urbana preveu que el territori siga fragmentat en zones funcionalment diferents – d'acord amb la teoria de Reinhard Baumeister i imaginant el creixement independent de cadascuna d'elles – situant la indústria, prop d'un riu o una estació de trens, la zona d'hospitals i la zona residencial en la part més elevada. Els *Quartiers d'Habitation* es componen d'una sèrie d'illes allargades, on la superfície construïda és inferior a la meitat de la total; la resta funcionaria com a jardí públic per als vianants, transformant cada barri residencial en un gran parc.

Anys més tard, la visió radical i funcionalista de Le Corbusier per al centre de París es concreta en el *Plan Voisin* (1925) – que té el seu model en la *Ville Contemporaine* per a 3 milions d'habitants del 1922 i la seua evolució en la *Ville Radieuse* presentada al CIAM de Brussel·les en 1930 – amb el qual es proposa la completa substitució d'una gran porció del centre de la capital francesa, travessada per grans eixos que la connecten al territori. Les torres cruciformes i els edificis linears à *redents* (molt probablement recordant les propostes de Hénard) elevats sobre pilotis, elaboren una proposta que busca compactar la construcció en altura i minimitzar l'ocupació del sòl, deixant enormes espais lliures per a amplis parcs urbans: «la ciutat moderna estarà coberta d'arbres. És una necessitat per als pulmons, és un element de tendresa per a la mirada del nostre cor; és el mateix adreç que es necessita per a la gran geometria plàstica que ha sigut introduïda en l'arquitectura contemporània pel ferro i el formigó armat».²⁶ Aquest projecte, représ més endavant amb algunes variacions i sota el nom de *Ville Verte* (Ciutat Verda) es configura, de fet, antitèticament a la ciutat jardí howardiana – encara que sense el suport d'una argumentació econòmica o sociològica – incloent la naturalesa a la ciutat en forma molt artificial i aparentment llunyans a l'escala humana.

Si Le Corbusier imagina edificis de gran altura on centrar tota la densitat residencial, als EUA la idea d'integració d'arquitectura i naturalesa és investigada de forma radicalment

that guarantees the continuity of a network of open spaces;²⁵ furthermore, Forestier invokes the need for air, light and greenery for the city, anticipating in a certain way some concepts that will be included a few years later in the Charter of Athens in 1933.

An important milestone in urban planning in the first half of the 20th century – according to a zoning concept that was mostly widespread in those years and that is still in force today in many cities – comes with Toni Garnier's *Cité industrielle* (1917). The new model of urban organization foresees that the territory be fragmented into functionally different zones – in accordance with the theory of Reinhard Baumeister and imagining the independent growth of each of them – locating the industry in a valley, near a river or a train station, the hospital area and the residential area in the highest part. The *Quartiers d'Habitation* are made up of a series of elongated blocks, where the constructed area is less than half of the total; the rest would function as a public pedestrian garden, transforming each residential neighbourhood into a large park.

Years later, Le Corbusier's radical and functionalist vision for the centre of Paris was specified in the *Voisin Plan* (1925) – which had its model in the *Ville Contemporaine* for 3 million inhabitants of 1922 and its evolution in the *Ville Radieuse* presented to CIAM in Brussels in 1930 – with which the complete replacement of a large portion of the centre of the French capital, crossed by large axes that connect it to the territory, is proposed. The cruciform towers and the linear buildings à *redents* (most likely recalling Hénard's proposals) raised on pilotis, elaborate a proposal that seeks to compact the high-rise construction and minimise the occupation of the land, leaving enormous free spaces for large urban parks: "the modern city will be covered with trees. It is a necessity for the lungs, it is an element of tenderness for the gaze of our heart; "It is the same seasoning that is needed for the great plastic geometry that has been introduced into contemporary architecture by iron and reinforced concrete."²⁶ This project, taken up later with some variations and under the name of *Ville Verte* (Green City), is, in fact, configured antithetically to

oposada per Frank Lloyd Wright en la seua *Broadacre City* (1935): la visió utòpica per a una societat descentralitzada, on cada família viu en una casa unifamiliar, té una gran quantitat de terra i és envoltada d'amplis espais oberts. Wright imagina una comunitat fortament individualitzada – tot i això, amb resultats molt pròxims a les conclusions del *desurbanisme* soviètic – i distribuïda en grans extensions de terra, on l'automòbil és el principal mitjà de transport i les activitats es duen a terme principalment en un entorn rural. A diferència de les ciutats jardí, el *ruralisme*²⁷ de Wright per a *Broadacre City* crea la dissolució de la ciutat en una xarxa dispersa d'assentaments on és l'arquitectura que ha d'integrar-se en un paisatge natural idealment sense límits.

A partir d'una profunda crítica d'aquests principis, sorgeixen les perquisicions utòpiques i ecològiques de Paolo Soleri. El concepte d'*Arcologia*, definit pel mateix arquitecte com una fusió entre arquitectura i ecologia – visible en la inconclusa ciutat experimental d'Arcosanti (Arizona, 1970) – proposa un model alternatiu de vida i d'agregació urbana: limitar l'expansió de la ciutat mitjançant el disseny compactat (miniaturització) de les llars, llocs de treball i espais públics; utilitzar la prefabricació per a reduir el consum i els costos; minimitzar la necessitat de transport i promoure la interacció social i la col·laboració.²⁸

Arribant quasi a l'actualitat, en 1997 Sir Richard Rogers publica el llibre "Cities for a small planet," que podria considerar-se com un manifest (que tal vegada hui hauria de ser millor avaluat pels estudiosos de l'arquitectura). El mestre britànic sembla recordar les argumentacions de Shepard i elabora una lectura àmplia i holística dels problemes de l'hàbitat humà, tractant de planificació territorial i urbana, de disseny arquitectònic, de producció energètiques, economia, consums de recursos i pol·lució, igualtat social, accés a la cultura. En altres paraules, Rogers proposa la seua visió d'aquell concepte de "desenvolupament sostenible" que deu anys abans havia sigut proposat per l'ONU, suggerint possibles solucions suportades per diversos projectes (la gran majoria del mateix autor, construïts i no): «el nucli d'aquest concepte de sostenibilitat és la redefinició

the Howardian garden city – although without the support of an economic or sociological argument – including nature in the city. in a very artificial way and apparently far from the human scale.

If Le Corbusier imagines high-rise buildings where all the housing density can be centred, in the US the idea of integrating architecture and nature is investigated in a radically opposite way by Frank Lloyd Wright in his *Broadacre City* (1935): the utopian vision for a decentralized society, where each family lives in a single-family house, has a large amount of land and is surrounded by wide open spaces. Wright imagines a strongly individualised community – however, with results very close to the conclusions of Soviet de-urbanism – and distributed over large areas of land, where the automobile is the main means of transportation and activities are carried out mainly in a rural environment. Unlike garden cities, Wright's *ruralism*²⁷ for *Broadacre City* creates the dissolution of the city into a dispersed network of settlements where it is the architecture that must be integrated into an ideally limitless natural landscape.

From a profound criticism of these principles, the utopian and ecological investigations of Paolo Soleri emerge. The concept of *Arcology*, defined by the same architect as a fusion between architecture and ecology – visible in the unfinished experimental city of Arcosanti (Arizona, 1970) – proposes an alternative model of life and urban aggregation: limiting the expansion of the city by the compacted design (miniaturisation) of homes, workplaces and public spaces; use prefabrication to reduce consumption and costs; minimize the need for transportation and promote social interaction and collaboration.²⁸

Coming almost to the present, in 1997 Sir Richard Rogers published the book "Cities for a small planet", which could be considered a manifesto (which perhaps should be better evaluated today by architectural scholars). The British teacher seems to remember Shepard's arguments and develops a broad and holistic reading of the problems of human habitat, dealing with territorial and urban planning, architectural design, energy production, economics, resource consumption and pollution, social equality, access to culture. In other words, Rogers

Estratègies i experiències per a un ecosistema naturalesa-arquitectura

Hui dia, la meitat de la població mundial viu en entorns urbanitzats, amb pics del 80% a Europa i del 83,7% als Estats Units; és cert que la tendència a la urbanització seguirà en el futur pròxim i es preveu que en alguns anys el 70% de la població viurà contextos urbans i, en 2050, més de 6 bilions de persones residiran a la ciutat.³⁰ Ja només per aquesta raó, sobretot, els governs, els arquitectes i els urbanistes, han de tindre en compte que els caràcters de les ciutats hauran de modificar-se de manera radical i que, per a aconseguir un ambient realment saludable per a la vida de l'home, és imprescindible que la seua planificació i disseny considere, en primer lloc, la salut i el benestar dels seus habitants.

Està clar que les estratègies que condueixen a efectes benèfics del verd urbà per a la salut són múltiples i complexes,³¹ però el psicòleg de l'ambient Terry Hartig les resumeix en quatre camins intercalats, és a dir, la millora de la qualitat de l'aire, la incentivació de l'activitat física i esportiva, la reducció de nivell de estrès i el reforç de la cohesió social.³² A més, molts estudiosos confirmen l'efecte positiu dels espais verds urbans en la mitigació de l'illa de calor (i en la reducció de riscos durant les onades de calor),³³ mentre que algunes investigacions suggereixen que el contacte amb la flora microbiana natural pugui millorar el funcionament del nostre sistema immunitari.³⁴

Sobre això, la necessitat de tornar a reflexionar sobre la presència i distribució d'espais de naturalesa a la ciutat s'ha tornat encara més explícita després de la pandèmia de COVID-19:³⁵ després del tancament total i la impossibilitat de qualsevol activitat a l'aire lliure, la població ha tornat a usar massivament els parcs urbans; en molts casos, les ciutats s'han enfrontat a l'escassetat i la baixa qualitat dels seus espais verds, sovint inaccessible, especialment en àrees on resideixen els grups socials més febles. L'accés ecua a espais verds és, de fet, un dels objectius principals en els convenis i les declaracions internacionals: l'estratègia "Health 2020" de l'OMS preveu la creació d'ambients locals resilents³⁶ i la "Declaració de Parma" del 2010 (*Parma Declaration*

Strategies and experiences for a nature-architecture ecosystem

Today, half of the world's population lives in urbanised environments, with peaks of 80% in Europe and 83.7% in the United States; It is true that the trend towards urbanisation will continue in the near future and it is expected that in some years 70% of the population will live in urban contexts and, in 2050, more than 6 billion people will reside in the city.³⁰ For this reason alone, above all, governments, architects and urban planners must consider that the characteristics of cities will have to be radically modified and that, to achieve a truly healthy environment for human life, it is essential that its planning and design consider first the health and well-being of its inhabitants.

Està aclarit que les estratègies que condueixen a efectes benèfics del verd urbà per a la salut són múltiples i complexes,³¹ però el psicòleg de l'ambient Terry Hartig les resumeix en quatre camins intercalats, és a dir, la millora de la qualitat de l'aire, la incentivació de l'activitat

física i esportiva, la reducció de nivell de estrès i el reforç de la cohesió social.³² A més, molts estudiosos confirmen l'efecte positiu dels espais verds urbans en la mitigació de l'illa de calor (i en la reducció de riscos durant les onades de calor),³³ mentre que algunes investigacions suggereixen que el contacte amb la flora microbiana natural pugui millorar el funcionament del nostre sistema immunitari.³⁴

In relation to this, the need to reflect again on the presence and distribution of nature spaces in the city has become even more explicit after the Covid-19 pandemic³⁵: the closure and the impossibility of any outdoor activity, the population has returned to massive use of urban parks; in many cases, cities have faced the scarcity and low quality of their green spaces, often inaccessible, especially in areas where weaker social groups reside. Equal access to green spaces is, in fact, one of the main objectives in international conventions and declarations: the WHO "Health 2020" strategy foresees the creation of resilient local environments³⁶ and the "Parma Declaration"

on Environment and Health) – doptada pels Estats membres de la Regió europea i per la mateixa OMS – es compromet a proporcionar entorns saludables i accessibles per a la vida de cada xiquet.³⁷ Per part seua, també l'Agència europea de l'ambient ha conclòs que els espais verds urbans poden protegir dels riscos ambientals, convidant els Estats membres a desenvolupar objectius nacionals. A més, entre les metes per al 2030 de l'objectiu 11 per al desenvolupament sostenible està la de millorar la inclusivitat i sostenibilitat dels assentaments urbans i «proporcionar accés universal a zones verdes i espais públics segurs, inclusivus i accessibles».³⁸

A continuació, es presenten algunes experiències de ciutats europees, triades per a mostrar com és possible aconseguir una coherència entre planificació urbana i projecte d'arquitectura, i com la qualitat d'això siga necessària i indispensable per a aconseguir la sostenibilitat de l'espai públic. Moltes ciutats, arran de les esmentades indicacions estratègiques o fins i tot abans, han donat peu a polítiques urbanes orientades a la creació de nous espais públics, a la inclusió de la naturalesa, a la promoció d'una vida saludable.³⁹ Entre elles, en les últimes dècades Hamburg ha sigut indubtablement al centre del debat prop del futur de les ciutats europees, gràcies a la seua innovadora política urbana i a la varietat d'accions per a canviar la seua imatge i atraure turisme. Des de l'any 2000 ha començat l'execució del masterplan per a HafenCity (que s'acabarà en 2025) - en una àrea de 165 hectàrees abans ocupada per les infraestructures portuàries al llarg del riu Elba – per a convertir-lo en un nou barri ric de diversitat funcional, on el mateix disseny de l'espai publique indueix a l'ús múltiple. El projecte de Miralles i Tagliabue, a través de l'articulació del sòl i dels recorreguts, elabora un vertader espai de vida i comunitat a la vora del riu (Figura 3).

Gràcies a una adequada planificació territorial i urbana a diversos nivells, la ciutat de Barcelona ha radicalment millorat la qualitat i quantitat dels seus espais públics. Ja a partir del 1992, en ocasió dels jocs olímpics, el govern de la ciutat ha començat un decidit avanç feia la mobilitat pública i la transformació de zones degradades, promocionant la vida a l'aire lliure i una nova relació amb la mar. Des d'aquell moment,

of 2010 (Parma Declaration on Environment and Health) – adopted by the Member States of the European Region and by the WHO itself – is committed to providing healthy and accessible living environments for every child.³⁷ For its part, the European Environment Agency has also concluded that urban green spaces can protect against environmental risks, inviting Member States to develop national objectives. In addition, among the 2030 goals of goal 11 for sustainable development is to improve the inclusivity and sustainability of urban settlements and “provide universal access to safe, inclusive and accessible green areas and public spaces.”³⁸

Below are some experiences from European cities, illustrating how it is possible to achieve coherence between urban planning and architectural project, and how the resulting quality is necessary and indispensable to achieve the sustainability of public space. Many cities, due to the aforementioned strategic indications or even before then, have given rise to urban policies aimed at the creation of new public spaces, the inclusion of nature, and the

promotion of a healthy life.³⁹ Among them, in recent decades Hamburg has undoubtedly been at the centre of the debate about the future of European cities, thanks to its innovative urban policy and the variety of actions it has taken to change its image and attract tourism. Since 2000, the execution of the masterplan for HafenCity has begun (to be completed in 2025) - in an area of 165 hectares previously occupied by port infrastructure along the Elbe River - to turn it into a new neighbourhood rich in functional diversity, where the same design of the public space induces multiple use. The Miralles and Tagliabue project, through the articulation of the land and the routes, creates a true space of life and community on the banks of the river (Figure 3).

Thanks to adequate territorial and urban planning at various levels, the city of Barcelona has radically improved the quality and quantity of its public spaces. Since 1992, on the occasion of the Olympic Games, the city government has begun a decisive advance towards public mobility and the transformation of degraded areas, promoting

molts esforços s'han centrat en nous espais de naturalesa urbana: la gran Esplanade (Lapeña i Torres), el Parc Diagonal Mar (EMBT) i el del Centre del Poblenou (Nouvel i b720). Al voltant de la Plaça de les Glòries Catalanes – on s'han instal·lat molts nous catalitzadors urbans – també s'ha construït l'espai polifuncional del Parc de les Glòries (UTE i Coello) i el nou passeig de la Meridiana (Batlleiroig) convertint-lo en un corredor verd per als barris de Sant Martí i Sant Andreu (Figura 4). A més, per a augmentar la qualitat de vida en el teixit més estructurat, la ciutat de Barcelona ha posat en pràctica la ja destacada estratègia de les *Superilles*, és a dir, l'agrupació de quatre grans illes derivades del Pla Cerdà en una cèl·lula urbana en l'interior de la qual es redueix al mínim el trànsit motoritzat i l'aparcament de vehicles en superfície, donant la màxima preferència als vianants en l'espai públic i, al mateix temps, estimulants la sociabilitat entre els residents.

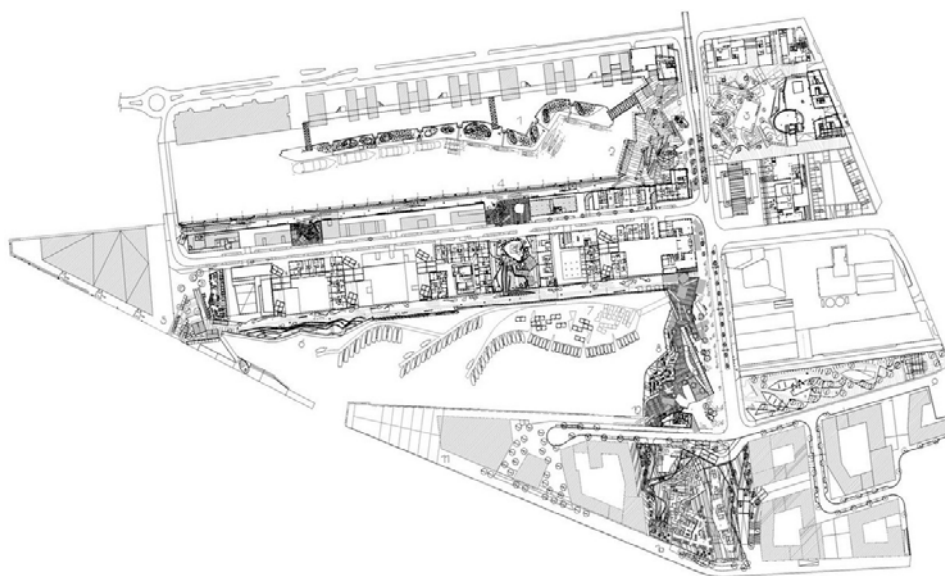

Figura 3

Figure 3

outdoor life and a new relationship with the sea. Since then, many efforts have focused on new spaces of urban nature: the large Esplanade (Lapeña and Torres), the Parc Diagonal Mar (EMBT) and the Center del Poblenou (Nouvel and b720). Around the Plaça de les Glòries Catalanes – where many new urban catalysts have been installed – the multifunctional space of the Parc de les Glòries (UTE and Coello) and the new Meridiana promenade (Batlleiroig) have also been built, turning it into a green corridor

for the neighborhoods of Sant Martí and Sant Andreu (Figure 4). Furthermore, to increase the quality of life in the most structured fabric, the city of Barcelona has put into practice the already renowned Superillas strategy, that is, the grouping of four large blocks derived from the Cerdà Plan in an urban cell within which minimize motorized traffic and surface vehicle parking, giving maximum preference to pedestrians in public space and, at the same time, stimulating sociability among residents.

Figura 4

Figure 4

La ciutat de Copenhagen, per part seua, ha introduït polítiques per a la salut i la cura dels residents ja en els anys Sesentas, sobretot amb la conversió en zona de vianants d'importants eixos urbans i amb la promoció de la mobilitat amb bicicleta. La visió sistèmica i la capacitat programàtica de l'acció urbana, permet que la ciutat progresse (augmentant la seua població en al voltant de 10.000 persones per any) incrementant els seus llocs de col·lectivitat i jardins públics, promocionant el contacte amb l'aigua i fins i tot establint estratègies de resiliència per a la gestió d'inundacions. La conversió del districte de Nordhavn (abans dedicat al transport i la indústria naval) en onze illes densament habitades ha començat en 2009 i es completarà en 40 anys (establint, a més, algunes *free zones* per a destinar a necessitats futures encara impredecibles), però algunes arquitectures ja fan intuir el caràcter d'aquest nou barri: l'aparcament de diverses plantes dissenyat per JAJA Architects (2016) inclou façanes verdes i un xicotet jardí per al joc i l'oci en la coberta (Figura 5), mentre que els arquitectes de COBE han convertit una antiga sitja de gra en l'edifici residencial *The Silo* (2017), representant potser la gran capacitat creativa i el potencial transformador que el bon projecte d'arquitectura pot aportar a la ciutat contemporània.

A aquestes experiències de política i disseny de l'espai públic i urbà, s'ajunten unes altres – tal vegada més episòdiques – en les quals és possible reconèixer alguns nous principis del disseny arquitectònic (a vegades definit *biofílic*) de la naturalesa. Aquests projectes es trien exemple d'una profunda i implícita hibridació de naturalesa i artífici, fins a arribar - en alguns casos - a un vertader projecte arquitectònic de la naturalesa.

Entre elles, el treball innovador de BIG en moltes ocasions ha demostrat la capacitat de repensar des de les arrels alguns assumptes projectuals i tipologies arquitectòniques. Si amb el projecte *Mountain Dwellings* en Copenhagen (2008, amb JDS Architects) s'elabora una variació de la tipologia de l'habitatge, distribuint-les en terrasses escalonades amb xicotets jardins, en la mateixa capital danesa, els arquitectes de BIG aconsegueixen repensar l'antiga incineradora Amager dissenyant instal·lacions per a l'aprofitament de

The city of Copenhagen, for its part, had already begun in the 60s to introduce policies for the health and care of residents especially with the pedestrianization of important urban axes and the promotion of bicycle mobility. The systemic vision and programmatic capacity of urban action allows the city to progress (increasing its population by around 10,000 people per year), increasing its community places and public gardens, promoting contact with water and even establishing resilience strategies for flood management. The conversion of the Nordhavn district (previously dedicated to transport and naval industry) into eleven densely inhabited islands began in 2009 and will be completed in 40 years (also establishing some free zones to allocate to still unpredictable future needs), but some architectures already suggest the character of this new neighbourhood: the multi-story car park designed by JAJA Architects (2016) includes green facades and a small garden for play and leisure on the roof (Figure 5), while the COBE architects have converted an old grain silo into the residential building *The Silo* (2017), perhaps representing the great creative capacity and transformative potential

that a good architectural project can bring to the contemporary city.

These experiences of politics and design of public and urban space are joined by others – perhaps more episodic – in which it is possible to recognize some new principles of architectural design (sometimes defined biophilic) of nature. These projects are chosen as examples of a deep and implicit hybridization of nature and artifice, until reaching - in some cases - a true architectural project of nature.

Among them, BIG's innovative work has often demonstrated the ability to rethink some design issues and architectural typologies from the roots. If with the *Mountain Dwellings* project in Copenhagen (2008, with JDS Architects) a variation of the typology of housing is elaborated, distributing them in staggered terraces with small gardens, in the same Danish capital, the BIG architects manage to rethink the old Amager incinerator designing facilities for the use of waste and obtaining energy: the different processes are organized in a sequence optimized by heights and, from this configuration, an inclined envelope is

residus i l'obtenció d'energia: els diferents processos s'organitzen en una seqüència optimitzada per altures i, a partir d'aquesta configuració, es compon una envolupant inclinada que funciona com un gran parc (on es pot esquiar durant tot l'any). En aquest cas, es reinterpreta el paper de les instal·lacions energètiques a la ciutat, i planteja un model inèdit que combina les necessitats industrials amb l'oci urbà i propícia una reflexió sobre l'ecologia en fer participació al ciutadà del procés (Figura 6).

Un antecedent d'aquest "paisatge tecnològic" (encara que no siga dins de la ciutat) pot trobar-se al parc construït per Steven Holl per a les instal·lacions de tractament d'aigües prop del llac Whitney (Connecticut, 2005). El disseny del parc es compon de sis sectors, que corresponen i visibilitzen els sis processos de tractament d'aigua en la nova instal·lació subterrània. Per exemple, la zona de moltes silvestres correspon al bombolleig d'ozonització, i sorgeixen lluernes que il·luminen la planta davall; en l'àrea corresponent a l'alta turbulència, els monticles d'herba agitada s'uneixen a xicotets rierols (Figura 7).

Figura 5

Figure 5

composed that functions as a large park (where you can ski all year round). In this case, the role of energy installations in the city is reinterpreted and proposes an unprecedented model that combines industrial needs with urban leisure and encourages reflection on ecology by involving citizens in the process (Figure 6).

A precedent for this "technological landscape" (although not within the city) can be found in the park

built by Steven Holl for the water treatment facilities near Lake Whitney (Connecticut, 2005). The design of the park is made up of six sectors, which correspond to and make visible the six water treatment processes in the new underground facility. For example, the area of wild mosses corresponds to the bubbling of ozonation, and skylights emerge that illuminate the plant below; In the area corresponding to high turbulence, mounds of agitated grass join small streams (Figure 7).

Figura 6

Figure 6

Figura 7

Figure 7

Quant a la cerca d'una integració entre naturalesa i arquitectura a través del projecte, una altra experiència summament interessant és la del Parc del Gavia de Madrid (2003, després modificat i completat amb altres solucions) elaborada pels arquitectes de l'estudi Toyo Ito. L'àrea de 39 hectàrees entre els dos marges del riu Gavia, prop de Vallecas, es desenvolupa sobre un model geomètric de cursos d'aigua, infinitament extensible i adaptable a l'orografia per a regar de forma generalitzada les diferents plantacions i augmentar així la biodiversitat del lloc. El disseny geomètric resultant es compon d'elements que recorden una abstracció d'un sistema ramificat (referència no nova en l'obra d'Ito) i optimitza una lenta depuradora de l'aigua, obtinguda gràcies a la presència d'un desnivell molt escaipat i cobert per diverses vegetacions. Els diferents talussos podran així combinar la presència del sol, les plantes i el sòl en la seua superfície en l'acció d'esterilització, sedimentació i filtrat de l'aigua, depurant-la (Figura 8).⁴⁰

Però la visió potser més avantguardista i radical sobre la cerca d'un projecte arquitectònic de la naturalesa és la de Junya Ishigami, jove arquitecte japonès format en l'estudi dels Pritzker Sejima i Nishizawa. Ishigami apunta a "alliberar l'arquitectura,"⁴¹ investigant noves tipologies i qüestionant els fonaments disciplinats de la construcció: si en el projecte de la casa per a la seua mare (2013) intenta fusionar-la sense distinció amb el seu jardí i el paisatge, en el restaurant-casa en Ube (2022) construeix una vertadera cova contemporània, equipada amb tots els serveis típics de la vida contemporània. No obstant això, les realitzacions més convicents són les del pavelló del Japó en la Biennal de Venècia de 2008 – un xicotet hivernacle definit per cristall transparent i una estructura metàl·lica molt prima, en la qual es dissol el límit entre interior i exterior, entre natural i artificial (Figura 9) – i l'*Art biotop water garden* (2019): en aquest cas Ishigami replanteja un bosc en una prada (on abans es cultivava arròs), prenent els arbres d'una parcel·la adjacent, on s'edifica un hotel; es construeix, llavors, veritablement, un paisatge de naturalesa artificial que mai havia existit abans, mesclant zones de molses, estanys i arbres que espontàniament no podrien sobreviure a contacte amb l'aigua (Figura 10-11).

The search for an integration between nature and architecture through the project, another extremely interesting experience resulted in the Parque del Gavia in Madrid (2003, later modified and completed with other solutions) prepared by the architects of the Toyo Ito studio. The area of 39 hectares between the two banks of the Gavia River, near Vallecas, is developed on a geometric model of water courses, infinitely extensible and adaptable to the orography to widely irrigate the different plantations and thus increase the biodiversity of the place. The resulting geometric design is made up of elements that recall an abstraction of a branched system (not a new reference in Ito's work) and optimizes a slow purifying circulation of water, obtained thanks to the presence of a very steep slope covered by various vegetation. The different slopes will thus be able to combine the presence of the sun, plants and soil on their surface in the action of sterilization, sedimentation and filtering of the water, purifying it (Figure 8).⁴⁰

But perhaps the most avant-garde and radical vision of the search for an architectural project of

nature is that of Junya Ishigami, a young Japanese architect trained in the studio of Pritzker Sejima and Nishizawa. Ishigami aims to "liberate architecture,"⁴¹ investigating new typologies and questioning the disciplinary foundations of construction: if in the project of the house for his mother (2013) he attempts to merge it without distinction with his garden and the landscape, in the restaurant-house In Ube (2022) he builds a true contemporary cave, equipped with all the typical services of contemporary life. However, the most convincing realizations are those of the Japanese pavilion at the 2008 Venice Biennale – a small greenhouse defined by transparent glass and a very thin metal structure, in which the boundary between interior and exterior, between natural and natural, is dissolved. artificial (Figure 9) – and the *Art biotop water garden* (2019): in this case Ishigami replants a forest in a meadow (where rice was previously grown), taking the trees from an adjacent plot, where a hotel is built; A landscape of artificial nature is then truly constructed that had never existed before, mixing areas of moss, ponds and trees that could not spontaneously survive contact with water (Figure 10-11).

Figura 8

Figure 8

Figura 7

Figure 7

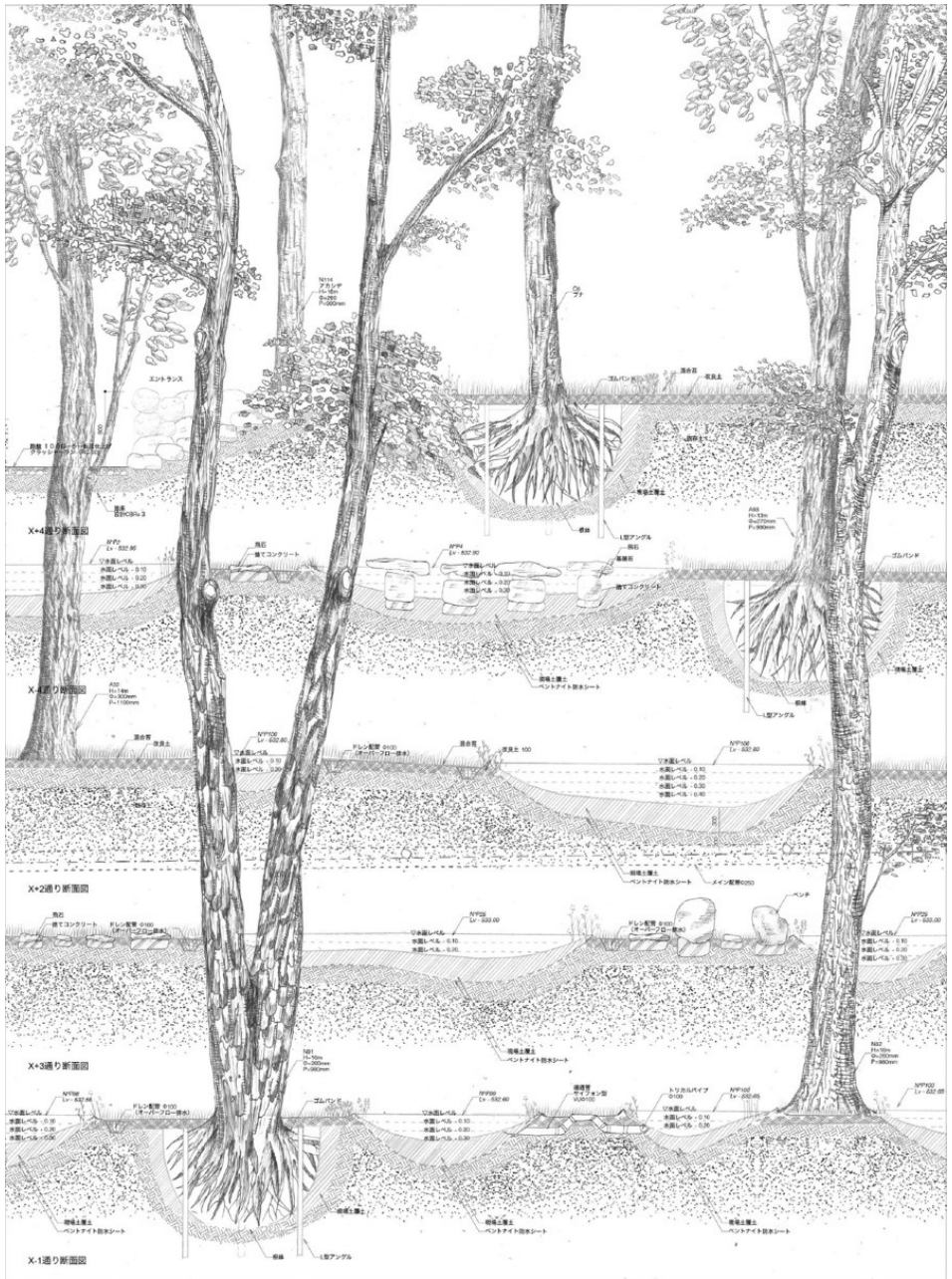

Figure 10

Figure 10

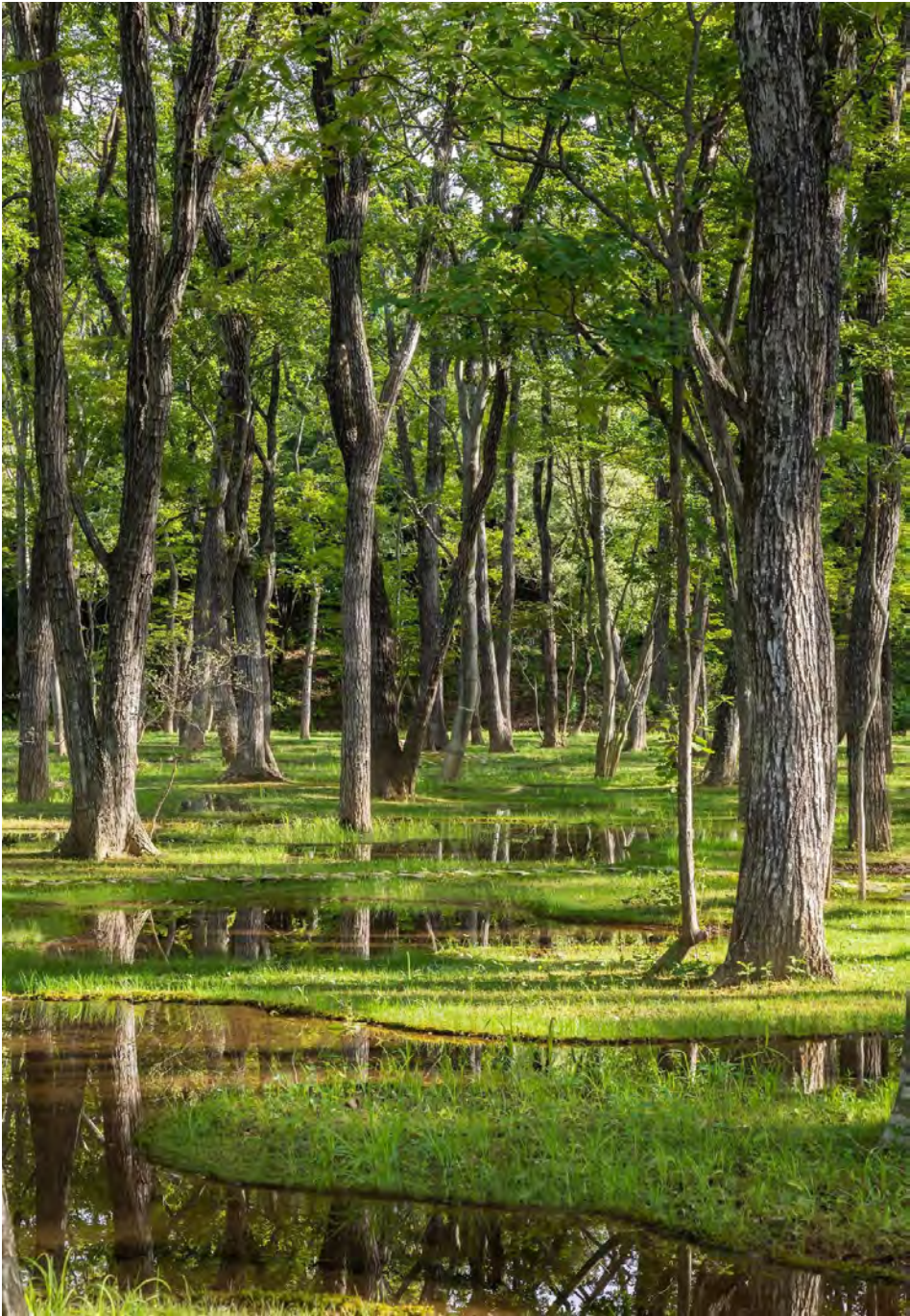

Figura 11

Figure 11

El bon lloc per a la vida

Remunta al 1615 el llibre “Utopia” de Thomas More, on es descriu una societat ideal en la qual existeix una organització social admirable, justícia i prosperitat per a tots els ciutadans. Des de llavors, el terme *utopia* ha sigut àmpliament utilitzat per a descriure visions de societats *perfectes* segons els ideals dels diferents autors. En la mateixa època de Moro, van imaginar utopies altres escriptors com Tommaso Campanella amb la seua *ciutat del sol* (1602) i els seus “solari” que governen sobre la base de la raó i el bé comú, o Francis Bacon amb *La Nova Atlántida* (1627), societat ideal confinada en una illa i guiades per científics que es dediquen a l'estudi i desenvolupament de nous descobriments, amb la finalitat de millorar la vida dels habitants de l'illa i de la humanitat en general. Van dissenyar utopies també els arquitectes esmentats en el segon paràgraf d'aquest manuscrit, basant-se, segons aquesta clau de lectura i amb interpretacions diferents, en aquell antiquíssim ideal que és el jardí. En molts casos aquestes visions arquitectòniques – igual que les narratives – no sorgeixen a partir d'una condició real de la ciutat i de la societat, sinó que necessiten allunyar-se d'ella per a imaginar una alternativa més aviat que una revolució. Continuant amb la comparació literària, si el baró rampant de Calvino prefereix retirar-se a la vida en els arbres deixant la seua família i els seus afectes al sòl, la ciutat jardí de Howard se separa del context urbà parell construir-se en autonomia, així com el mateix Garnier necessita replantejar totalment la ciutat industrial amb un model enterament nou. D'alguna forma, el projecte de Le Corbusier per a París proposa una encara més radical *tabula rasa* de la ciutat existent substituint-la amb un districte d'ella, mentre que el pla – declaradament utòpic – de Wright es conclouria en una derrota de la ciutat i de l'espai col·lectiu en favor d'un sistema de desenvolupament quasi individualista. Malgrat això, a escala de l'edifici, la modernitat ha sigut capaç inventar sistemes i elements que mostren una contínua cerca d'integració entre naturalesa i arquitectura i que hui podrien recuperar-se: la idea – introduïda també per Le Corbusier – d'alçar-se del sòl i retornar un jardí en la coberta, els sistemes residencials integrats amb espais verds i terrasses privades (Atelier 5, Unitat residencial Halen, 1960) fins i tot amb alta densitat de població – com a Hàbitat '67, el

The good place for living

The book “Utopia” by Thomas More dates back to 1615, where an ideal society is described in which there is an admirable social organization, justice and prosperity for all citizens. Since then, the term *utopia* has been widely used to describe visions of perfect societies according to the ideals of different authors. In the same era as More, other writers imagined utopias such as Tommaso Campanella with his *City of the Sun* (1602) and his *solari* who govern on the basis of reason and the common good, or Francis Bacon with *The New Atlantis* (1627), an ideal society confined on an island and guided by scientists who are dedicated to the study and development of new discoveries, in order to improve the lives of the inhabitants of the island and humanity in general. The architects mentioned in the second paragraph of this manuscript also designed utopias, based, according to this reading key and with different interpretations, on that very ancient ideal that is the garden. In many cases these architectural visions – like narratives – do not arise from a real condition

of the city and society, but rather need to move away from it to imagine an alternative rather than a revolution. Continuing with the literary comparison, if Calvino's baron rampant prefers to retire to life in the trees, leaving his family and his affections to the ground, Howard's garden city separates itself from the urban context to build itself in autonomy, just as Garnier himself needs completely rethink the industrial city with an entirely new model. In some way, Le Corbusier's project for Paris proposes an even more radical *tabula rasa* of the existing city, replacing it with a district avulsed from it, while Wright's – declaredly utopian – plan would end in a defeat of the city and the collective space in favour of an almost individualistic development system. Despite this, at the scale of the building, modernity has been able to invent systems and elements that show a continuous search for integration between nature and architecture and that could be recovered today: the idea – also introduced by Le Corbusier – of rising from the ground and returning a roof garden, integrated housing systems with green spaces and private terraces (Atelier 5, Halen Residential Unit,

manifest arquitectònic de Moshe Safdie – o també, en l'àmbit espanyol, l'experiència de l'Espai Verd de València, construït per Antonio Cortés Ferrando en 1990.⁴²

La idea d'una societat posturbana que abandona les ciutats per a tornar a una vida més saludable i una proximitat amb la naturalesa ha tornat després de la pandèmia de COVID-19, i moltes famílies han decidit realment canviar el seu domicili als afores de les grans metròpolis; tot i això, aquestes intencions no han sigut acompanyades per cap iniciativa política ni tampoc per adequades planificacions, quedant-se – en la majoria dels casos – en meres especulacions immobiliàries amb les urbanitzacions elitistes immerses en el verd. Aquestes accions, impulsades pel mercat i els beneficis potencials, han produït l'actual *greenwashing* de l'arquitectura, que sovint amaga darrere de façanes verdes i balcons vegetals la completa falta d'investigació per a millorar l'espai de vida, sense elaborar cap vertadera visió sistemàtica. A aquest propòsit, edificis com el *Bosco verticale* de Milà – i altres construccions similars – tenen el gran mèrit de llançar llum sobre la qüestió de la presència de la vegetació a la ciutat, però no semblen capaces de proporcionar un model extensible a tota la ciutat (potser ni tan sols el pretenen), ja només a causa dels alts costos d'execució i manteniment, ni tampoc elaboren una perspectiva més àmplia i complexa per a la reorganització de l'arquitectura, de la urbanística, de la societat. I probablement, no podem esperar que aquestes solucions procedisquen d'iniciatives privades.

Si, d'acord amb Rem Koolhaas sobre la necessitat de pensar al futur amb una reorganització del camp (el 98% de la Terra que no és ocupada per la ciutat),⁴³ d'altra banda, és molt recent la Llei de Restauració de la Naturalesa a través la qual el Parlament Europeu vincula els Estats membres a un objectiu d'una coberta mínima d'arbres del 10% en totes les ciutats per al 2030.⁴⁴ Les experiències recopilades i analitzades en el tercer paràgraf demostren com siga possible canviar el destí de la ciutat mitjançant polítiques urbanes i estratègies a llarg termini. Reconeixem, llavors, alguns elements d'una utopia (el *bon lloc* per a la vida que, a diferència de la utopia, pot ser realment

1960) even with high population density – such as Habitat '67, Moshe Safdie's architectural manifesto – or also, in the Spanish context, the experience of the Espai Vert in Valencia, built by Antonio Cortés Ferrando in 1990.⁴²

The idea of a post-urban society that leaves cities *to return* to a healthier life and proximity to nature has returned after the Covid-19 pandemic, and many families have actually decided to relocate to the outskirts of large cities; however, these intentions have not been accompanied by any political initiative nor by adequate planning, remaining – in most cases – mere real estate speculation with elitist urbanizations immersed in the green. These actions, driven by the market and potential profits, have produced the current greenwashing of architecture, which often hides behind green facades and vegetated balconies with a complete lack of research to improve living space and without elaborating any truly systematic vision. In this regard, buildings such as the *Bosco verticale* (Vertical Forest) in Milan – and other similar constructions – have the great merit of

shedding light on the question of the presence of vegetation in the city, but they do not seem capable of providing a model that can be extended to the entire city. (perhaps they do not even intend to do so), only because of the high costs of execution and maintenance, nor do they develop a broader and more complex perspective for the reorganization of architecture, urban planning, and society. And probably, we cannot expect these solutions to come from private initiatives.

Agreed with Rem Koolhaas regarding the need to think about the future with a reorganization of the countryside (the 98% of the Earth that is not occupied by the city),⁴³ but on the other hand, the Nature Restoration Law is very recent through which the European Parliament binds Member States to a target of a minimum tree cover of 10% in all cities by 2030.⁴⁴ The experiences compiled and analysed in the third paragraph demonstrate how it is possible to change the destiny of the city through urban policies and long-term strategies. We acknowledge, then, some elements of a eutopia (the *good place* for life that, unlike utopia, can be

assolible) que es pot conquistar només per mitjans d'accions col·lectives de govern. A més, algunes investigacions arquitectòniques permeten reconèixer petjades d'un innovador enfocament orgànic al disseny, la possibilitat d'una coherència espacial i la interdependència arquitectura-naturalesa necessària per a la construcció d'un efectiu ecosistema.

Com s'ha esmentat anteriorment, interrogar-se sobre el futur del fet d'habitar urbà exigeix una reflexió holística, àmplia i sistèmica, de la qual els possibles avanços de l'arquitectura, per molt rellevants, representen només un aspecte. Però si és veritat que l'arquitectura és capaç d'educar qui l'habita, llavors a partir d'aquests exemples és possible elaborar la perspectiva d'un horitzó realment sostenible, l'esperança d'aconseguir un equilibri ambiental i social, de recuperar un harmoniós diàleg *intern* de l'home en la naturalesa, cuidant d'ella i a través d'ella cuidant de si mateix, transformant la ciutat en un jardí (Figura 12).

Figura 12

Figure 12

truly attainable) that can be achieved only by means of collective government actions. Furthermore, some architectural research allows us to recognise traces of an innovative organic approach to design, the possibility of spatial coherence and the architecture-nature interdependence necessary for the construction of an effective ecosystem.

As mentioned above, questioning the future of urban living requires a holistic, broad and systemic

reflection, of which the possible advances in architecture, however relevant, represent only one aspect. But if it is true that architecture is capable of educating those who inhabit it, then from these examples it is possible to develop the perspective of a truly sustainable horizon, the hope of achieving an environmental and social balance, of recovering a harmonious internal dialogue of man. in nature, taking care of it and through it taking care of itself, transforming the city into a garden (Figure 12).

Notes

- ¹ Johann Kräftner, "L'albero e l'architettura. Uno studio sugli archetipi / The tree and architecture. A study of archetypes," *Lotus International*, no. 31 (1981): 25-27.
- ² "L'arbre que unieix cel i terra, reuneix en si aire, aigua i foc, es fa símbol -segons Jung- de múltiples conceptes com la font de vida, el creixement i el desenvolupament, el desplegament de la forma, l'arrelament, el refugi, però també la mort i el renaixement." Veure Carl Gustav Jung, *Psicologia dell'inconscio* (Torino: Bollati Boringhieri, 2012).
- ³ Martin Heidegger, "Costruire abitare pensare," en *Saggi e Discorsi*, ed. Martin Heidegger (Milà: Mursia, 1976), 99.
- ⁴ Marc-Antonie Laugier, *Saggio sull'architettura* (Palermo: Aesthetica, 1987), 40.
- ⁵ John Dixon Hunt, "Nel concetto delle tre nature," *Casabella*, no. 597-598 (1993): 98-101.
- ⁶ Marco Tulio Cicerón procedeix amb este raonament en *De natura deorum* (ca. 45 a. C.); En *De la causa, principio et uno* (1584) Giordano Bruno reflexiona amb l'objectiu de remontar als principis de la realitat natural.
- ⁷ Andrea Sciascia, "La seconda natura e lo sforzo sapiente," En *Costruire la seconda natura* (Roma: Gangemi Editore, 2014), 27-38.
- ⁸ Franco Brevini, *L'invenzione della natura selvaggia. Storia di un'idea dal XVIII secolo ad oggi* (Torino: Bollati Boringhieri, 2013), 1-2.
- ⁹ Gilles Clément, *L'alternativa ambiente* (Macerata: Quodlibet, 2015), 32.
- ¹⁰ Henry David Thoreau, *Walden. Vita nel bosco* (Milan: Feltrinelli, 2012).
- ¹¹ Paul Shepard, *Man in the landscape. A Historic view of the Esthetics of Nature* (Londres: University of Georgia Press, 2002).
- ¹² Shepard, *Man in the landscape*, 65.
- ¹³ En espanyol el terme "paisatge" deriva de "país" (segons el model del francès *paysage*), indicant una part del territori en el conjunt dels seus aspectes físics, biològics i antròpics. La definició del paisatge, de les seues naturaleses, els àmbits i els significats, ha sigut i és objecte de debat. Veure "Definizioni." En *Breve storia del paesaggio*, editat per Marcella Aprile (Palermo: Edizioni Caracol, 2009), 9-16; Franco Zagari, *Questo è paesaggio. 48 definizioni* (Roma: Mancosu editore, 2006).
- ¹⁴ Clément, *L'alternativa*.
- ¹⁵ Per a aprofundir sobre la història del jardí i l'estètica ambiental, veure Laura Zampieri, *Il mondo non è più un giardino. Verso una nuova estetica tra qualità del paesaggio e ragioni dell'ambiente* (Macerata: Quodlibet, 2021).
- ¹⁶ Venturi Ferriolo, Massimo. *Oltre il giardino. Filosofia di paesaggio*. (Torino: Giulio Einaudi Editore, 2019).
- ¹⁷ Jiménez, Marina, i de las Rivas, Juan Luis. "Ecos de Olmsted en Europa. El sistema de parques y los orígenes del urbanismo europeo contemporáneo." En *Ra. Revista De Arquitectura*, 20 (2018): 86-103.
- ¹⁸ Schoonbrodt, René. "Città giardino versus Città / Garden city versus City." En *Città giardino. Cento anni di teorie, modelli, esperienze*, editat Gabriele Tagliaventi (Rome: Gangemi editore, 1994), 17-34.

Footnotes

- ¹ Johann Kräftner, "L'albero e l'architettura. Uno studio sugli archetipi / The tree and architecture. A study of archetypes," *Lotus International*, no. 31 (1981): 25-27.
- ² "The tree that unites land and sky, that brings together air, water and fire, it becomes a symbol – according to Jung - of the various concepts as a source of life, growth, development, the unfolding of the form, rooting, shelter, but also death and rebirth." See. Carl Gustav Jung, *Psicologia dell'inconscio* (Torino: Bollati Boringhieri, 2012).
- ³ Martin Heidegger, "Costruire abitare pensare," In *Saggi e Discorsi*, ed. Martin Heidegger (Milan: Mursia, 1976), 99.
- ⁴ Marc-Antonie Laugier, *Saggio sull'architettura* (Palermo: Aesthetica, 1987), 40.
- ⁵ John Dixon Hunt, "Nel concetto delle tre nature," *Casabella*, no. 597-598 (1993): 98-101.
- ⁶ Marco Tulio Cicerón procede con este razonamiento in *De natura deorum* (ca. 45 a. C.); In *De la causa, principio et uno* (1584) Giordano Bruno reflects with the aim of tracing back to the principles of natural reality.
- ⁷ Andrea Sciascia, "La seconda natura e lo sforzo sapiente," In *Costruire la seconda natura* (Roma: Gangemi Editore, 2014), 27-38.
- ⁸ Franco Brevini, *L'invenzione della natura selvaggia. Storia di un'idea dal XVIII secolo ad oggi* (Torino: Bollati Boringhieri, 2013), 1-2.

- ⁹ Gilles Clément, *L'alternativa ambiente* (Macerata: Quodlibet, 2015), 32.
- ¹⁰ Henry David Thoreau, *Walden. Vita nel bosco* (Milan: Feltrinelli, 2012).
- ¹¹ Paul Shepard, *Man in the landscape. A Historic view of the Esthetics of Nature* (Londres: University of Georgia Press, 2002).
- ¹² Shepard, *Man in the landscape*, 65.
- ¹³ In Spanish the term "landscape" derives from "country" (according to the French *paysage* model), indicating a part of the territory in all its physical, biological and anthropic aspects. The definition of the landscape, its natures, areas and meanings, has been and is the subject of debate. See "Definizioni." In *Breve storia del paesaggio*, edited by Marcella Aprile (Palermo: Edizioni Caracol, 2009), 9-16; Franco Zagari, *Questo è paesaggio. 48 definizioni* (Rome: Mancosu editore, 2006).
- ¹⁴ Clément, *L'alternativa*.
- ¹⁵ To delve deeper into the history of the garden and environmental aesthetics See Laura Zampieri, *Il mondo non è più un giardino. Verso una nuova estetica tra qualità del paesaggio e ragioni dell'ambiente* (Macerata: Quodlibet, 2021).
- ¹⁶ Venturi Ferriolo, Massimo. *Oltre il giardino. Filosofia di paesaggio*. (Torino: Giulio Einaudi Editore, 2019).
- ¹⁷ Jiménez, Marina, and de las Rivas, Juan Luis. "Ecos de Olmsted en Europa. El sistema de parques y los orígenes del urbanismo europeo contemporáneo." In *Ra. Revista De Arquitectura*, 20 (2018): 86-103.

- ¹⁹ «A principis del segle xx, dos grans invents prenen forma: l'avió i la Ciutat Jardí, tots dos heralds d'una nova era: el primer va donar ales a l'home i el segon li va prometre una llar millor per a quan tornara a la terra». Mumford, Lewis. "The Garden City Idea and Modern Planning." En *Garden cities of To-morrow*, per Ebenezer Howard (London: Faber and Faber, 1946), 29.
- ²⁰ Pareix que el terme "Garden city" va ser emprat en 1869 per A.T. Steward per a un projecte residencial en Long Island, Nova York.
- ²¹ Ivo Tagliaventi, "Utopia e naufragio o rinascita del mito?" En *Città giardino. Cento anni di teorie, modelli, esperienze*, editat per Gabriele Tagliaventi (Roma: Gangemi editore, 1994), 7-26.
- ²² Més endavant, les idees de Howard va ser desenvolupades per Patrick Geddes, que es va caracteritzar per un enfocament més holístic en considerar la ciutat com un organisme viu interconnectat amb el seu entorn natural i en harmonia amb el paisatge, destacant el valor del lloc, estudiant acuradament el context social, econòmic i ambiental d'una regió abans de planificar qualsevol intervenció urbana. Patrick Geddes, *Città in evoluzione* (Milan: Il Saggiatore, 1970).
- ²³ Jerry White, *London in the Twentieth Century* (London: Viking, 2001), 59.
- ²⁴ La proposta va ser presentada en 1910 amb motiu de la *Town Planning Conference*, a Londres. Eugène Hénard, *Etudes sur les transformations de Paris et autres écrits sur l'urbanisme* (Paris: Editions L'Esquerre, 1982). Veure també José Luque, "La ciudad entre tradición y ruptura. Arquitectura y urbanismo en los inicios del siglo XX," *Ra. Revista De Arquitectura*, no. 3 (2001): 45-62.
- ²⁵ El paisatgista francès – conegut també pels seus parcs a Sevilla, Barcelona, Lisbona, Buenos Aires, l'Havana – descriu les seues idees per a la ciutat-parc, recollint la seua experiència de quaranta anys en l'ordenació dels espais vegetals de la capital francesa.
- ²⁶ Le Corbusier, *Precisazioni sullo stato attuale dell'architettura e dell'urbanistica* (Roma-Bari: Laterza, 1979), 175.
- ²⁷ Frank Lloyd Wright, *Arquitectura Moderna. The Kahn Lectures, Princeton 1930* (Madrid: Paidós, Espasa Libros, 2010), 239.
- ²⁸ Paolo Soleri, *Arcology: The City in the image of Man* (Phoenix: Cosanti Press, 2019). En els mateixos anys als EUA es desenvolupen les investigacions de John P. Allen, proponent de la ciència de la bioesfera i fundador de l'homònima estructura arquitectònica (construïda entre 1987 i 1991) que conté un ecosistema artificial tancat.
- ²⁹ Richard Rogers, *Cities for a small planet* (Londres: Faber and Faber, 1997), 5.
- ³⁰ Mark McCarthy, Martin J. Best, i Richard A. Betts, "Climate change in cities due to global warming and urban effects," *Geophysical Research Letters* 37, no. 9 (Maig, 2010): 37.
- ³¹ Matthias Braubach, et al., "Effects of urban green space on environmental health, equity and resilience," En *Nature-Based Solutions to Climate Change Adaptation in Urban Areas*, ed. Nadja Kabisch, et al., (Cham: Springer, 2017).
- ¹⁸ Schoonbrodt, Renè. "Città giardino versus Città / Garden city versus City." In *Città giardino. Cento anni di teorie, modelli, esperienze*, edited Gabriele Tagliaventi (Rome: Gangemi editore, 1994), 17-34.
- ¹⁹ «At the beginning of the 20th century, two great new inventions take shape: the airplane and the Garden City, both heralds of a new era: the first gave wings to man and the second promised him a better home for when he returns to earth». Mumford, Lewis. "The Garden City Idea and Modern Planning." In *Garden cities of To-morrow*, by Ebenezer Howard (London: Faber and Faber, 1946), 29.
- ²⁰ It seems the term "Garden city" was used in 1869 by A.T. Steward for a residential Project in Long Island, New York.
- ²¹ Ivo Tagliaventi, "Utopia e naufragio o rinascita del mito?" In *Città giardino. Cento anni di teorie, modelli, esperienze*, edited by Gabriele Tagliaventi (Rome: Gangemi editore, 1994), 7-26.
- ²² Later, Howard's ideas were developed by Patrick Geddes, who was characterized by a more holistic approach by considering the city as a living organism interconnected with its natural environment and in harmony with the landscape, highlighting the value of the place, carefully studying the social, economic and environmental context of a region before planning any urban intervention. Patrick Geddes, *Città in evoluzione* (Milan: Il Saggiatore, 1970).
- ²³ Jerry White, *London in the Twentieth Century* (London: Viking, 2001), 59.
- ²⁴ The proposal was presented in 1910 for the occasion of the *Town Planning Conference*, in London. Eugène Hénard, *Etudes sur les transformations de Paris et autres écrits sur l'urbanisme* (Paris : Editions L'Esquerre, 1982). See also José Luque, "La ciudad entre tradición y ruptura. Arquitectura y urbanismo en los inicios del siglo XX," *Ra. Revista De Arquitectura*, no. 3 (2001): 45-62.
- ²⁵ The French landscape designer – also known for his parks in Seville, Barcelona, Lisbon, Buenos Aires, Havana – describes his ideas for the city-park, drawing on his forty years of experience in organizing the green spaces of the French capital.
- ²⁶ Le Corbusier, *Precisazioni sullo stato attuale dell'architettura e dell'urbanistica* (Roma-Bari: Laterza, 1979), 175.
- ²⁷ Frank Lloyd Wright, *Modern Architecture. The Kahn Lectures, Princeton 1930* (Madrid: Paidós, Espasa Libros, 2010), 239.
- ²⁸ Paolo Soleri, *Arcology: The City in the image of Man* (Phoenix: Cosanti Press, 2019). In the same years in the USA, the research of John P. Allen, proponent of biosphere science and founder of the homonymous architectural structure (built between 1987 and 1991) that contains a closed artificial ecosystem, was developed.
- ²⁹ Richard Rogers, *Cities for a small planet* (London: Faber and Faber, 1997), 5.
- ³⁰ Mark McCarthy, Martin J. Best, and Richard A. Betts, "Climate change in cities due to global warming and urban effects," *Geophysical Research Letters* 37, no. 9 (May 2010): 37.

- ³² Terry Hartig, et al., "Nature and Health," *Annual Review Public Health*, no. 35 (2014): 207-228.
- ³³ Karen Villanueva, et al., "Developing indicators of public open space to promote health and well-being," *Communities. Applied Geography*, no. 57 (2015): 112-119.
- ³⁴ Kuo Ming, "How might contact nature promote human health? Promising mechanisms and a possible central pathway," *Frontiers in Psychology*, no. 25 (2015): 1093.
- ³⁵ Francesco Ferrini, i Antonella Gori, "Cities after COVID-19: How trees and green infrastructures can help shaping a sustainable future," *Ri-vista*, no. 19 (2021): 182-191.
- ³⁶ World Health Organization, *Health 2020: a European policy framework and strategy for the 21st century*. [https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/326386/9789289002790-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y]
- ³⁷ World Health Organization, *Parma Declaration on Environment and Health i Commitment Act*. [https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/107985/E93618.pdf?sequence=1&isAllowed=y]
- ³⁸ United Nations, *Transformar nuestro mundo: la Agenda 2030 para el Desarrollo Sostenible* (2015), 25. [https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/93/PDF/N1529193.pdf?OpenElement]
- ³⁹ Una àmplia recopilació i anàlisi del tema és continguda en el capítol "Città faro" en Fabrizio Toppetti, i Laura Valeria Ferretti, *La cura delle città. Politiche e progetti* (Macerata: Quodlibet, 2020).
- ⁴⁰ "Toyo Ito 2001-2005," *El Croquis*, no. 123 (2005).
- ⁴¹ "Freeing architecture" és el títol de l'exposició que Ishigami va presentar en 2018 en la Cartier Foundation de Paris. Veure Junya Ishigami, *Freeing architecture* (Paris: Fondation Cartier pour l'art contemporain, 2018).
- ⁴² Paolo De Marco, "Vegetation and the construction of space," En *Proceedings of 3rd Valencia International Biennial of Research in Architecture. Changing priorities*, Ed. Cabrera i Fausto, Ivan, (Valencia: Editorial Universitat Politècnica de València, 2022), 370-379.
- ⁴³ L'exposició "Countryside: The Future", dirigida per Rem Koolhaas i Samir Bantal, ha tingut lloc en el Museu Guggenheim de Nova York en 2020.
- ⁴⁴ [https://www.europarl.europa.eu/news/es/press-room/20230707IPR02433/ley-de-restauracion-de-la-naturaleza-el-pe-adopta-su-mandato-de-negociacion]

Referències de les imatges

Figura 1. Ebenezer Howard, *The three magnets*, 1898 (The Garden city of To-morrow)

Figura 2. Ebenezer Howard, *Diagrames de la ciutat jardí*, 1898 (The Garden city of To-morrow)

- ³¹ Matthias Braubach, et al., "Effects of urban green space on environmental health, equity and resilience," In *Nature-Based Solutions to Climate Change Adaptation in Urban Areas*, ed. Nadja Kabisch, et al., (Cham: Springer, 2017).
- ³² Terry Hartig, et al., "Nature and Health," *Annual Review Public Health*, no. 35 (2014): 207-228.
- ³³ Karen Villanueva, et al., "Developing indicators of public open space to promote health and well-being," *Communities. Applied Geography*, no. 57 (2015): 112-119.
- ³⁴ Kuo Ming, "How might contact nature promote human health? Promising mechanisms and a possible central pathway," *Frontiers in Psychology*, no. 25 (2015): 1093.
- ³⁵ Francesco Ferrini, y Antonella Gori, "Cities after COVID-19: How trees and green infrastructures can help shaping a sustainable future," *Ri-vista*, no. 19 (2021): 182-191.
- ³⁶ World Health Organization, *Health 2020: a European policy framework and strategy for the 21st century*. [https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/326386/9789289002790-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y]
- ³⁷ World Health Organization, *Parma Declaration on Environment and Health and Commitment Act*. [https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/107985/E93618.pdf?sequence=1&isAllowed=y]
- ³⁸ United Nations, *Transformar nuestro mundo: la Agenda 2030 para el Desarrollo Sostenible* (2015), 25. [https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/93/PDF/N1529193.pdf?OpenElement]

- ³⁹ Una àmplia recopilació i anàlisi del tema és continguda en el capítol "Città faro" en Fabrizio Toppetti, i Laura Valeria Ferretti, *La cura delle città. Politiche e progetti* (Macerata: Quodlibet, 2020).
- ⁴⁰ "Toyo Ito 2001-2005," *El Croquis*, no. 123 (2005).
- ⁴¹ "Freeing architecture" is the title of the exhibition that Ishigami presented in 2018 in the Cartier Foundation of Paris. See Junya Ishigami, *Freeing architecture* (Paris: Cartier Foundation Cartier for Contemporary Art, 2018).
- ⁴² Paolo De Marco, "Vegetation and the construction of space," In *Proceedings of 3rd Valencia International Biennial of Research in Architecture. Changing priorities*, Ed. Cabrera i Fausto, Ivan, (Valencia: Editorial Universitat Politècnica de València, 2022), 370-379.
- ⁴³ The exhibition "Countryside: The Future," curated by Rem Koolhaas and Samir Bantal, took place at the Guggenheim Museum in New York in 2020.
- ⁴⁴ [https://www.europarl.europa.eu/news/es/press-room/20230707IPR02433/ley-de-restauracion-de-la-naturaleza-el-pe-adopta-su-mandato-de-negociacion]

Image references

Figure 1. Ebenezer Howard, *The three magnets*, 1898 (The Garden city of To-morrow)

Figure 2. Ebenezer Howard, *Diagrams of the garden city*, 1898 (The Garden city of To-morrow)

- Figura 3. EMBT, *Plànol per a l'espai públic de la HafenCity*, Copenhagen, 2002;
- Figura 4. Battleiroig, *Nou passeig i corredor verd de la Meridiana*, Barcelona, 2019
- Figura 5. JAJA Architects, *Park'n'play*, Copenhagen, 2016
- Figura 6. BIG Architects, *Amager Bakke*, Copenhagen, 2019
- Figura 7. Steven Holl, *Whitney water purification facility and park*, Hamden, 2005
- Figura 8. Toyo Ito, *Parc del Gavia de Madrid*, 2003
- Figura 9. Junya Ishigami, *Pavelló de Japó en la Biennal de Venècia*, Venècia, 2008
- Figura 10. Junya Ishigami, *Art biotop water garden – section with detail of the planted trees and weather proofing* Tochigi, 2019
- Figura 11. Junya Ishigami, *Art biotop water garden*, Tochigi, 2019
- Figura 12. *Balcons i terraces a Taormina*, 2023 (Foto de l'autor)

Figure 3. EMBT, *Plan for the public space HafenCity*, Copenhagen, 2002

Figure 4. Battleiroig, *New passageway and green corridor Meridiana*, Barcelona, 2019;

Figure 5. JAJA Architects, *Park'n'play*, Copenhagen, 2016;

Figure 6. BIG Architects, *Amager Bakke*, Copenhagen, 2019

Figure 7. Steven Holl, *Whitney water purification facility and park*, Hamden, 2005

Figure 8. Toyo Ito, *The Gavia Park of Madrid*, 2003

Figure 9. Junya Ishigami, *Japanese Pavilion of the Venecia Bienal*, Venecia, 2008

Figure 10. Junya Ishigami, *Art biotop water garden – section with detail of the planted trees and weather proofing* Tochigi, 2019

Figure 11. Junya Ishigami, *Art biotop water garden*, Tochigi, 2019

Figure 12. *Balcony and terraces in Taormina*, 2023 (Photo by Author)

Bibliografia

Bibliography

- Aprile, Marcella. *Breve storia del paesaggio* (Palermo: Edizioni Caracol, 2009).
- Braubach, Matthias et al., "Effects of urban green space on environmental health, equity and resilience." En *Nature-Based Solutions to Climate Change Adaptation in Urban Areas*, ed. Nadja Kabisch, et al. (Cham: Springer, 2017).
- Brevini, Franco. *L'invenzione della natura selvaggia. Storia di un'idea dal XVIII secolo ad oggi* (Torino: Bollati Boringhieri, 2013).
- Clément, Gilles. *L'alternativa ambiente* (Macerata: Quodlibet, 2015).
- De Marco, Paolo. "Vegetation and the construction of space." En *Proceedings of 3rd Valencia International Biennial of Research in Architecture. Changing priorities*, Cabrera i Fausto, Ivan (ed.) (Valencia: Editorial Universitat Politècnica de València, 2022), 370-379.
- "Toyo Ito 2001-2005." *El Croquis*, no.123 (2005).
- Ferrini, Francesco, i Gori, Antonella. "Cities after COVID-19: How trees and green infrastructures can help shaping a sustainable future." *Ri-vista*, no. 19 (2021): 182-191.
- Geddes, Patrick. *Città in evoluzione* (Milan: Il Saggiatore, 1970).
- Hartig, Terry et al. "Nature and Health." *Annual Review Public Health*, no. 35 (2014): 207-228.
- Heidegger, Martin. "Costruire abitare pensare." En *Saggi e Discorsi*, ed. Martin Heidegger (Milano: Mursia, 1976).
- Hénard, Eugène. *Etudes sur les transformations de Paris et autres écrits sur l'urbanisme* (Paris: Editions L'Équerre, 1982).
- Howard, Ebenezer. *Garden cities of To-morrow* (London: Faber and Faber, 1946).
- Hunt, John Dixon. "Nel concetto delle tre nature." *Casabella*, no. 597-598 (1993): 98-101.
- Ishigami, Junya. *Freeing architecture* (Paris: Fondation Cartier pour l'art contemporain, 2018).
- Jiménez, Marina, i de las Rivas, Juan Luis. "Ecos de Olmsted en Europa. El sistema de parques y los orígenes del urbanismo europeo contemporáneo." *Ra. Revista De Arquitectura*, no. 20 (2018): 86-103.
- Jung, Carl Gustav. *Psicologia dell'inconscio* (Torino: Bollati Boringhieri, 2012).
- Kräftner, Johann. "L'albero e l'architettura. Uno studio sugli archetipi / The tree and architecture. A study of archetypes." *Lotus International*, no. 31 (1981): 25-27. Kuo Ming. "How might contact nature promote human health? Promising mechanisms and a possible central pathway." *Frontiers in Psychology*, no. 25 (2015): 1093.
- Laugier, Marc-Antonie. *Saggio sull'architettura* (Palermo: Aesthetica, 1987).
- Le Corbusier. *Precisazioni sullo stato attuale dell'architettura e dell'urbanistica*, (Roma-Bari: Laterza, 1979).
- Luque, José. "La ciudad entre tradición y ruptura. Arquitectura y urbanismo en los inicios del siglo XX." *Ra. Revista De Arquitectura*, no. 3 (2001): 45-62.

- McCarthy, Mark et al. "Climate change in cities due to global warming and urban effects." *Geophysical Research Letters* 37, no. 9 (Mayo,2010): 37.
- Rogers, Richard. *Cities for a small planet* (Londres: Faber and Faber, 1997).
- Sciascia, Andrea. *Costruire la seconda natura* (Roma: Gangemi Editore, 2014).
- Shepard, Paul. *Man in the landscape. A Historic view of the Esthetics of Nature* (Londres: University of Georgia Press, 2002).
- Soleri, Paolo. *Arcology: The City in the image of Man* (Phoenix: Cosanti Press, 2019).
- Tagliaventi, Gabriele. *Città giardino. Cento anni di teorie, modelli, esperienze* (Roma: Gangemi editore, 1994).
- Thoreau, Henry David. *Walden. Vita nel bosco* (Milà: Feltrinelli, 2012).
- Toppetti, Fabrizio i Laura Valeria Ferretti. *La cura delle città. Politiche e progetti* (Macerata: Quodlibet, 2020).
- United Nations, *Transformar nuestro mundo: la Agenda 2030 para el Desarrollo Sostenible* (2015), 25. [<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/93/PDF/N1529193.pdf?OpenElement>]
- Venturi Ferriolo, Massimo. *Oltre il giardino. Filosofia di paesaggio* (Torino: Giulio Einaudi Editore, 2019).
- Villanueva Karen et al. "Developing indicators of public open space to promote health and well-being." *Communities. Applied Geography*, no. 57 (2015): 112-119.
- White, Jerry. *London in the Twentieth Century* (London: Viking, 2001).
- World Health Organization, *Health 2020: a European policy framework and strategy for the 21st century*. [<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/326386/97892289002790-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>]
- World Health Organization, *Parma Declaration on Environment and Health y Commitment Act*. [<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/107985/E93618.pdf?sequence=1&isAllowed=y>]
- Wright Frank Lloyd. *Arquitectura Moderna. The Kahn Lectures, Princeton 1930* (Madrid: Paidós, Espasa Libros, 2010).
- Zagari, Franco. *Questo è paesaggio. 48 definizioni* (Roma: Mancosu editore, 2006).
- Zampieri, Laura. *Il mondo non è più un giardino. Verso una nuova estetica tra qualità del paesaggio e ragioni dell'ambiente*. (Macerata: Quodlibet, 2021).